

УДК 930 (477.83/.86)
DOI:

СЛОВ'ЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ХІХ ст.: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ “СВОЄЇ” ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Іван КУЦІЙ

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, 46027
Кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичної науки
e-mail: kutsyy@ukr.net*

У статті досліджується світоглядний феномен слов'янської ідентичності українських істориків ХІХ ст. З'ясовуються інтелектуальні вигоди та обставини виникнення цієї ідентичності. Аналізується змістове наповнення понять “Слов'янський світ” та “Слов'янщина” в уявленнях українських учених. Простежується еволюція поглядів істориків на місце Русі-України у спільноті слов'янських народів. Встановлюється аксіологічне значення слов'янськості у системі цінностей українських інтелектуалів. Простежується співвідношення та взаємодія між слов'янською та європейською ідентичністю українських учених ХІХ ст.

Ключові слова: слов'яни, Слов'янський світ, ідентичність, історіографія, цивілізація, романтизм, Європа.

Попри значний дослідницький інтерес українських учених до інтелектуально-світоглядних явищ ХІХ ст., досі поза їх увагою залишається такий специфічний світоглядний феномен, як *слов'янська ідентичність*. Носієм цієї ідентичності була переважна більшість українських інтелектуалів епохи Романтизму (перша половина та середина ХІХ ст.), насамперед історики. Формування українського національного руху й становлення модерної української культури відбувалося за умов поширення саме такої форми цивілізаційної самоідентифікації. В цьому полягає актуальність даного дослідження. Головна мета пропонованої статті – окреслення концептуальних засад слов'янської ідентичності й аналіз її генези на основі наукової спадщини українських істориків ХІХ ст.

Доводиться констатувати наукову невивченість зазначеної теми – на сьогодні у науковому доробку українських учених не виявлено жодного спеціалізованого дослідження. Така ситуація особливо контрастує з посиленням науковим інтересом до іншої форми колективної ідентичності українських інтелектуалів романтичної епохи, а саме національної (української, малоросійської тощо). Причина відсутності дослідницького інтересу українських учених до тематики слов'янської ідентичності може пояснюватися насамперед прихильністю (останніми роками вона навіть переросла у своєрідну інтелектуальну “моду”) до антипода цієї ідентичності – європейської ідентичності українців. Тобто, можна констатувати несприятливу соціокультурну кон'юнктуру для вивчення вагомого інтелектуального явища ХІХ ст. Водночас чимало окремих аспектів та дотичних питань

даної теми вже досліджувалися українськими та зарубіжними науковцями. Оскільки багато аспектів теми на цей час детально розглянуті й фактуально обґрунтовані у монографії та попередніх статтях автора, то у даному дослідженні зроблена спроба розкрити синтетично-узагальнюючий погляд на проблему (див.: Куций, 2014, с.37–50; Куций, 2015a, с.41–45; Куций, 2015b, с.5–12; Куций, 2015c, с.62–69; Кусуї, 2015, с.45–55; Куций, 2016).

Спочатку доцільно уточнити терміни, задіяні у статті. Як відомо, соціальна ідентичність у найширшому розумінні – це усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної соціальної групи чи спільноти, ототожнення себе з нею (Кондаков, Соколов та Хренов, 2011, с.39). Одним із проявів соціальної ідентичності вчені вважають ідентичність цивілізаційну – ототожнення себе, своєї культури та національної історії з образом однієї з цивілізацій при одночасному протиставленні іншим цивілізаційним образам як “чужим”. У статті розглядається конкретний різновид цивілізаційної ідентичності – слов'янська ідентичність. Для нас вона означає ототожнення України та її історичного минулого зі Слов'янською цивілізацією, яка в історичних текстах найчастіше позначається як *Слов'янський світ* або *Слов'яниця*.

Слов'янська ідентичність сформувалася в результаті складного й довготривалого впливу, взаємонакладання та синтезу багатьох різних соціокультурних чинників, насамперед на ранньомодерній церковно-книжній традиції входження Русі-України до “грецького Сходу” як православного духовно-культурного простору (Яковенко, 2012, с.204). Ідеологія хозаризму акцентувала на давності й унікальності генетичних витоків козацтва, а в ширшому сенсі – всіх слов'ян. Просвітництво актуалізувало цивілізаційну ідентичність як один із способів модерної альтернативи імперсько-династичним та конфесійним формам ідентифікації. Вплив Романтизму спонукав до актуалізації етнонаціональної та культурної самобутності, особливостей історичного минулого народів й звідси – до групування та класифікації їх на основі цих засад. Слов'янофільство (як течія російської думки і загальнослов'янська ідеологія спорідненості та взаємності) особливо акцентувало на самобутності й унікальності історичного шляху слов'янських народів. У його програмних постулатах визначальною була ідея цивілізаційної окремішності та самодостатності слов'ян. Панславізм, втілюючи цю ідею у сферах практичної політики, спрямовував її у русло глибшого науково-теоретичного обґрунтування.

В епоху Романтизму концепція про окрему й самобутню слов'янську цивілізацію утверджувалася під впливом ранньомодерного церковно-книжного вчення про візантійсько-православний духовний простір: під тиском модернізаційних ідей колишній “грецький” Схід трансформувався у слов'янський Схід, подібно як латинський Захід – у германський, або європейський, Захід. Просвітництво і романтизм витіснили релігійно-конфесійну ідентичність на другий план, поступившись місцем етнонаціональній та культурно-цивілізаційній ідентифікації. Однак на ментальних мапах українських істориків конфесійна ідентичність не стала другорядною – вона залишалася складовою цивілізаційної ідентичності. Звідси визначальною ідентифікуючою ознакою слов'янського Сходу надалі було православ'я, а європейського Заходу – католицизм.

Витоки ідеї про Слов'янський світ як “свій” життєпростір сягають ранньомодерної епохи. У XVIII ст. думки про слов'янську приналежність русинів-українців простежуються в історичних творах Г. Граб'янки, С. Величка, П. Симоновського, О. Рігельмана та ін. Однак процес увиразнення й популяризації слов'янської ідентичності припадає власне на “довге XIX століття”, а в історіографії започаткований анонімним твором “Іс-

торія Русів” (кінень XVIII–початок XIX ст.). Його автор чітко вписував стародавніх русів у ширший – слов’янський – контекст (Історія Русів, 1991, с.37). Термінологічно ця ідентичність у творі окреслена за допомогою цілого ряду найменувань: *слов’яни*, *слов’янські народи*, *слов’янське плем’я*, *слов’янські землі*, *корінь слов’янський* тощо. Все, що пов’язане зі слов’янськістю, для автора є “своїм”; все “неслов’янське” трактоване як “чуже” або навіть “вороже”.

Якісно новий рівень концептуалізації слов’янської ідентичності простежується у науково-історичній спадщині Михайла Максимовича (1804–1873). У його текстах “свій” життєпростір позначений поняттями *слов’янський світ*, *слов’яни*, *слов’янське плем’я*, *слов’янське коло*, *слов’янська стихія*, а найчастіше – *Слов’янина*. Загалом погляди М. Максимовича на історію слов’ян полягають у визнанні їх “первозданної” єдності та “одноплемінності”, тобто “загальнослов’янського кола”, яке внаслідок германо-латинських, візантійських та азійських впливів розділилося згодом на Слов’янщину Західну та Східну (Максимович, 2004, с.402–453). Останню він переважно називав *Руський світ*. М. Максимович був найбільш послідовним представником слов’янської ідентичності, праці якого сприяли концептуальному увиразненню цивілізаційного образу Слов’янщини.

Глибше тлумачив образ Слов’янщини Микола Костомаров (1817–1785). Його памфлет “Книги буття українського народу” (1845–1846) став своєрідним маніфестом ідеї слов’янської взаємності. Слов’янина та Україна є головними об’єктами уваги автора. Якщо в етнонаціональному аспекті М. Костомаров ідентифікував себе з Україною, то в цивілізаційному – саме зі Слов’янщиною. У ранніх працях М. Костомарова проблема слов’янської цивілізаційної ідентичності переважає навіть проблему української етнонаціональної ідентичності. У “Книгах буття українського народу” образ України описаний не як самодостатній феномен, а як сегмент складнішого образу, тобто Слов’янщини (Костомаров, 1990, с.250–258).

У статті “Про спогади боротьби козаків з мусульманством в народній південноруській поезії” (1876) М. Костомаров метафорично окреслив суть слов’янської спільноти: “Слов’янство – це ланцюг, в якому всі ланки з’єднані так, що, торкаючись однієї ланки, неможливо не порушити інших” (Костомаров, 1995, с.330). Структурний образ Слов’янського світу найбільш повно створений в етнографічних студіях М. Костомарова. Так, у праці “Слов’янська міфологія” (1847) він розрізняє в межах всієї Слов’янщини руських (“наших”) та “інших” (західних, польських, чеських, прибалтійських, іллірійських, адриатичних) слов’ян. У своїй пізній студії над слов’янською міфологією “Деякі слова про слов’яно-руську міфологію в язичеському періоді...” (1872) вчений стверджував, що диференціація первинно цілісної Слов’янщини відбулася під впливом Заходу: слов’яни, які залишилися в старій придунайській батьківщині після переселення їхніх одноплемінників на північ контактували з латинськими і германськими народами, а отже, засвоювали масу вражень, які були чужими для їх одноплемінників на півночі і сході. Історик висловлював думку, що саме східні (руські) слов’яни зберегли “чистою” свою слов’янськість, тоді як придунайські – піддалися західним впливам (Костомаров, 1994, с.262).

Питання слов’янської ідентичності порушував у своїх історичних працях Пантелеймон Куліш (1819–1897). У фундаментальній праці “Історія возз’єднання Русі” (1874–1877) він охарактеризував Русь та Польщу як складові давньої Слов’янщини з тотожними мовами, віруваннями, доісторичними переказами. Тут чітко прочитується думка, що Слов’янина є феноменом не тільки давнього минулого – вона є сучасною реальністю.

Серед істориків Наддніпрянщини зламу XIX–XX ст. носієм ідеї слов'янської ідентичності була Олександра Єфименко (1848–1918), яка у більшості своїх праць акцентувала на слов'янському характері Русі-України. Означення-характеристику “слов'янський” вона прикладала до “древності” загалом, до філології, історико-юридичної літератури, права тощо. Виразні ознаки слов'янської ідентичності простежуються і в поглядах Дмитра Яворницького (1855–1940). Деякі ознаки слов'янської ідентичності проглядаються в історичних працях Володимира Антоновича (1834–1908). Так, у дисертації про Велике князівство Литовське (1878) історія цієї держави розглянена у контексті саме Слов'янського світу.

Аналіз історичних праць зазначених авторів дає підстави стверджувати, що упродовж цілого XIX ст. українські історики, будучи носіями слов'янської цивілізаційної ідентичності, все ж не дали їй чіткого наукового визначення. Можливо, це можна пояснити тим, що приналежність Русі-України до Слов'янського світу була для них очевидним фактом, який не вимагав глибшої теоретичної аргументації чи доведення. При цьому сам термін “Слов'янщина” хоч і був загальноновживаним та одним із найпопулярніших, все ж упродовж століття продовжував побутувати з радше абстрактним, аніж конкретним наповненням. Анджей Вежбіцький на прикладі польської історіографії акцентує на абстрактності та неозначеності терміна “Слов'янщина”, оскільки конкретного географічного регіону чи державного утворення із такою назвою ніколи не існувало. Польський дослідник звернув увагу, що історіографічна практика написання цього терміна з великої літери (на відміну від “германщини”) свідчить про специфічну емоційну настанову вчених-славістів щодо цієї назви (Wierzbicki, 2012, s.65).

Зміст слов'янської ідентичності розкривався згаданими українськими істориками здебільшого за допомогою терміна “Руський світ”, який, за нашими спостереженнями, в тогочасних історичних текстах використовується частіше, ніж “Слов'янський світ”. Руський світ інтерпретований як частина Слов'янського світу; ці два поняття співвідносились як часткове і загальне. Змістові ж ознаки Руського світу трактувалися істориками як атрибути усієї Слов'янщини; якщо якісь атрибути руськості і не були характерними для інших частин слов'янства, то вважалися “втраченими” або “забутими” західними чи південними слов'янами. Часто означення “руський” та “слов'янський” поєднувались у складну лексему *русько-слов'янський*, зміст котрої сприймався істориками як нероздільний чи взаємодоповнювальний.

Нечіткість, суперечливість чи навіть абстрактність уявлень українських учених про Слов'янський світ найбільшою мірою проявилися в інтерпретаціях змісту слов'янськості. Так, однією із визначальних ідентифікуючих ознак Слов'янського світу вони вважали православ'я, послуговуючись при цьому термінами “Православний світ”, “Православно-слов'янський світ” чи “Греко-православний світ” та ін. І хоча ці поняття позначали насамперед релігійно-конфесійну приналежність, однак часто вживались і в контексті обговорення позаконфесійних проблем. Отже, терміни “Слов'янський світ” та “Православний світ” використовувалися здебільшого як терміни-синоніми. Ілюстрацією сприйняття православ'я саме як цивілізаційного атрибута може слугувати термінологія галицького історика і священика Степана Качали (1815–1888), який називав православну церкву “Слов'янською”. Якщо католицизм він трактував як чуже, насильно насажене й несумісне зі слов'янською ментальністю віросповідання, то православ'я – як невід'ємну ознаку слов'янськості. Визначальними атрибутами слов'янськості історики вважали також тенденції до соціальної рівності та демократизму суспільного устрою.

Важливо, що носії слов'янської ідентичності сприймали історичний образ Московії чи пізнішої Росії як невід'ємну складову Слов'янського світу. Загалом вони не піддавали сумніву слов'янськість великоросів чи їхніх генетичних попередників (володимиро-суздальців, московитів). Більшість учених не брала до уваги фактів угро-фінського походження племен, що заселяли Заліський край у доруську епоху. Лише починаючи від пізнього М. Костомарова українські історики почали системно виявляти в етногенезі великоросів “чудські” й “татарські” компоненти. Остання тенденція відноситься вже до проявів нової цивілізаційної орієнтації – європейської.

Проблематичними для істориків слов'янської ідентичності стали наукові підходи до інтерпретації цивілізаційної належності Польщі. Вони не вбачали підстав для беззастережного вписування Польщі в образ Слов'янщини через католицьке віросповідання поляків та очевидність західноєвропейських засад у їхньому історичному розвитку. Якщо інші слов'янські країни з подібними атрибутами (Чехію, Хорватію) вчені могли оминати увагою, то знехтувати польським чинником вони не могли з огляду на його значимість в українському історичному минулому. Способом розв'язання цієї проблеми виявилась ідеологема російських слов'янофілів про “зраду” поляками Слов'янщини й перехід Польщі у Західну цивілізацію. Ця концептуальна схема виражалась формулою: цивілізаційно “своя” (тобто слов'янська) Польща у процесі історичного розвитку стала “чужою” (тобто західною) країною.

Цивілізаційний автостереотип носіїв слов'янської ідентичності відзначається нечіткістю та незавершеністю образу “свого”. У текстах більшості істориків спостерігається посилена увага до образу радше “чужого”, ніж “свого” цивілізаційного середовища. Це дає підстави констатувати, що українська історична думка виробила більшою мірою негативну дефініцію Слов'янського світу, ніж позитивну. Іншими словами, історики ХІХ ст. чіткіше давали відповідь на питання “Що не є Слов'янщиною?”, ніж на питання “Що таке Слов'янщина?”. На нашу думку, розмитість відповідей на ці питання зумовлена як науковою недослідженістю окресленої проблематики, так і суперечливістю між змістом цивілізаційного автостереотипу та об'єктивними історичними фактами. Так, стереотипне трактування православ'я як основного атрибута Слов'янщини суперечило католицькому віросповіданню західнослов'янських та деяких південнослов'янських народів. Тому українські історики вдавалися, за винятком польської тематики, до стратегії “непомічання” факту наявності слов'ян-католиків. Так само тези про споконвічність слов'янського демократизму та рівноправності суперечили фактам соціального розшарування й існування монархічних державних утворень на слов'янських землях. Через це образ Слов'янського світу був науково недовершеним, інколи напівабстрактним. Це стосується праць навіть таких учених-концептуалістів, як М. Максимович чи М. Костомаров – оперуючи категорією “Слов'янський світ” як однією з головних, вони все ж не зробили спроб дати їй чітке наукове визначення.

Загалом дослідницька стратегія вчених не була спрямована на концептуальне обґрунтування тези про слов'янську приналежність Русі-України, оскільки історики в більшості випадків опиралися на неї як на очевидний факт, що не потребував додаткових доказів. Основу таких дослідницьких підходів становили панівні в епоху Романтизму духовно-культурні та ідейно-політичні засади. І хоча в деяких випадках слов'янськість обмежувалась мовною чи етнографічною характеристикою споріднених народів, здебільшого вона все ж мала значно ширший зміст – охоплювала релігійно-духовну сферу,

соціальний та політичний устрій, вищу культуру тощо. Тобто, вчені збагачували це поняття значеннєвими аспектами, що становили цивілізаційну ідентичність. Розгляд історичних текстів підтверджує, що слов'янськість була для дослідників головним критерієм оцінки та мірилом вартості. Явища та феномени минулого, які за походженням чи змістовими ознаками не вписувались у цей стереотип (тобто були "чужими", не-слов'янськими), зазвичай інтерпретувалися негативно.

На нашу думку, слов'янська ідентичність відзначалася ретроспективною хронологічною спрямованістю, тобто, опиралася на історичне минуле, а саме православне віросповідання, спільне генетичне походження, мовно-етнографічну спорідненість, подібний історичний досвід. Вона ґрунтувалася на традиціях й усталених суспільних здобутках. Прихильники слов'янської ідентичності трактували слов'янськість Русі-України як природне, прадавнє і генетично задане явище, а проникнення чужорідних елементів у її сутність вважали фаталізмом. Її генетичні витoki, за їх твердженням, сягали епохи великого розселення слов'ян (I тисячоліття н. е.) – саме тоді були закладені основи слов'янськості як незмінної цивілізаційної характеристики Русі-України. Слов'янська ідентичність ґрунтувалася на світоглядних засадах традиціоналізму та ізоляціонізму. Такими засадами слов'янська ідентичність істотно відрізнялася від свого пізнішого опонента – європейської тожсамості.

За ціннісною вартістю слов'янськість могла поступатися лише руськості (тобто українськості), проте ці два рівні ідентифікації сприймалися інтелектуалами XIX ст. не як конкуруючі, а як взаємодоповнюючі. Учений-історик, залежно від ситуативної стратегії – у межах етнонаціонального чи цивілізаційного дискурсу, міг почергово робити акценти на образі Руського світу чи Слов'янщини, які сприймалися як спільноти меншого та більшого масштабів. Аналогічною була ситуація з православ'ям як чинником самоідентифікації: воно поставало однією з визначальних ознак як слов'янськості загалом, так і руськості зокрема.

Для українських учених слов'янська ідентичність була не самодостатнім феноменом, а лише частиною певної ієрархії ідентичностей. За просторовим масштабом найвищий рівень у цій ієрархії іноді посідав Християнський світ як спільнота, ідентифікована лише за релігійним критерієм. Головним об'єктом власне цивілізаційної ідентифікації поставав Слов'янський світ як найширший – "свій" – життєпростір, складову якого становив Руський світ (Русь) як цивілізаційна спільнота меншого масштабу (або народ-нація). Найчастіше артикульованим істориками був національний рівень ідентичності – Русь, Південна Русь, Мала Русь, а в пізніх українофілів – Україна. Звідси в ієрархії ідентичностей *Слов'янський світ* поставав територіально найширшою спільнотою, з якою ідентифікували себе українські інтелектуали.

Аналіз історичних текстів згаданих учених дає підстави стверджувати, що в українському історіографічному процесі XIX ст. домінувала течія, представники якої поділяли саме слов'янську цивілізаційну ідентичність – це автор "Історії Русів", Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевич, І. Срезневський, О. Бодянский, П. Куліш, О. Єфименко, Д. Яворницький та ін. Знаковими постатями цієї течії були М. Максимович та М. Костомаров: якщо перший був найпоштовішим репрезентантом слов'янської ідентичності, то другий – найґрунтовнішим її представником у науковому аспекті.

У галицькому сегменті українського історіографічного процесу слов'янська ідентичність представлена як істориками старорусинсько-русофільського (Д. Зубрицький,

Б. Дідицький, І. Шараневич, А. Петрушевич, Я. Головацький, Ф. Свистун), так і українофільського (І. Вагилевич, С. Качала, О. Партицький) спрямування. Чимало істориків так званого другого плану у своїх текстах власних цивілізаційних орієнтацій відверто не виявляли. Однак, з огляду на інтелектуально-культурну атмосферу XIX ст. загалом й історіографічну традицію зокрема, можна припустити, що більшість із них схилилася до засад слов'янської цивілізаційної ідентичності. Очевидним є і той факт, що більшість учених в українській історіографії, які в позитивістську епоху засвоювали у різних формах європроцентричні світоглядні засади (В. Антонович, М. Драгоманов, пізній П. Куліш, М. Грушевський), починали свою наукову кар'єру як прихильники саме слов'янської ідентичності.

Стосовно хронологічних меж функціонування означеної течії: від свого зародження наприкінці XVIII ст. й до 70-х років XIX ст. вона виразно домінувала, а вже з 1870-х років почала зазнавати конкуренції з боку прихильників європейської приналежності України. Все ж кількісно прихильники слов'янської ідентичності й у колах істориків кінця XIX–початку XX ст. переважали. Навіть постаті, які символізують перехід української історичної думки на європейські засади (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський), не відмовлялись цілком від слов'янської ідентичності – в їхніх концепціях слов'янськість та європеїзм мали різні форми поєднання та синтезу.

Отже, слов'янська ідентичність була визначальною не тільки в епоху Романтизму – вона мала вагомий вплив і в часи позитивістських та проєвропейських тенденцій у другій половині XIX–початку XX ст., зазнаючи трансформацій, синтезуючись з ідеєю належності України. У цей час відбувалось аксіологічне знецінення слов'янськості, перехід її з категорії цивілізаційної тожсамості у мовно-етнографічну площину й подальше вписування слов'янства у цивілізаційний образ Європи. Взаємодія двох форм цивілізаційної ідентичності в українському історіографічному процесі не набувала характеру відвертих дискусій чи загостреної ідейної полеміки. Слов'янська ідентичність упродовж значної частини XIX ст., а проєвропейська орієнтація – на початку XX ст. мали переважачий вплив і сприймалися як закономірні феномени. На вказаних етапах ідейні постулати їхніх лідерів трактувалися в інтелектуальних середовищах як самоочевидні й незаперечні. У другій половині й особливо наприкінці XIX ст. перехідний етап у зміні цих ідентичностей відзначався не стільки конфронтацією, скільки поєднанням різних форм їх змістових постулатів. З огляду на це, не можемо відносити безапеляційно деякі знакові постаті української історіографії (наприклад, М. Грушевського) до носіїв слов'янської чи європейської цивілізаційної орієнтації, оскільки в їхньому світогляді елементи цих двох ідентичностей поєднувались. У наукових біографіях учених-істориків простежується поетапна зміна слов'янської ідентичності на європейську, яку можна окреслити хронологічно. Звідси поділ персоналій на носіїв слов'янської та європейської ідентичності є деякою мірою умовним: для наукових та особистих взаємин він здебільшого не мав пріоритетного значення.

Головним антагоністом Слов'янського світу вважався Захід, Європа чи так званий Германський світ – наднаціональне позачасове утворення, до якого належали народи германського походження та католицького віросповідання. Про романські народи та протестантське віросповідання (за незначними винятками) у текстах праць тогочасних українських істориків не йшлося. Історію слов'янських народів (насамперед руського) вчені трактували як протистояння слов'ян агресивному натиску з боку германців.

Обґрунтовуючи переваги багатьох аспектів слов'янськості, учені часто обирали критеріями власних оцінок цивілізаційні цінності саме Європи/Заходу. Типові уявлення про Європу як еталон суспільного розвитку характерні і для українських антизахідницьки налаштованих інтелектуалів. Збірний образ Європи (або Заходу) вважався головним цивілізаційним антагоністом Слов'янщини. В історичних текстах носіїв слов'янської ідентичності (насамперед М. Максимовича, М. Костомарова, Б. Дідицького) пріоритетною була умотивована ідея протистояння слов'ян германській експансії. Звідси західноєвропейські впливи на національну історію трактувались як агресивне втручання "чужого" у сфери "свого". Якщо ідентичність аналізованих істориків окреслити жаргоном популярних сьогодні ідеологем, то ця ідентичність, очевидно, мала б виражатися тезою "Слов'янщина – не Європа".

Образ "чужого" на тогочасних ментальних мапах, попри свою розмитість, був все ж глибше сконцептуалізованим, ніж образ "свого". Чіткіше прочитувалася констатація "Європа є чужою для Слов'янщини", аніж відповідь на засадниче питання "Що є Слов'янщиною?". Звідси образ Європи/Заходу увиразнює змістове наповнення слов'янської цивілізаційної ідентичності.

Як висновок: слов'янська ідентичність сформувалася насамперед як реакція на європоцентризм модерних світоглядних засад, зокрема на доктрину пангерманізму, яку також доцільно розглядати як спробу інтелектуалів подолати комплекс культурно-цивілізаційної меншовартості слов'ян. Український варіант цієї ідентичності увиразнений мотивацією замаскувати національний рух "силою" слов'янської ідеї, інтелектуально та психологічно опиратися на її тогочасний авторитет.

Основним інтелектуально-психологічним парадоксом носіїв слов'янської ідентичності було те, що вони не зуміли цілком подолати європоцентризм власного світогляду: аргументація переваг слов'янськості зводилася до тези "Ми (тобто слов'яни) не гірші від Європи". Будучи ідейно "антиєвропейцями" (антизахідниками), ці інтелектуали обирали ту ж Європу як певний шаблон чи критерій для самооцінок. Судячи з усього, з завданням подолати комплекс культурно-цивілізаційної меншовартості ця ідентичність, очевидно, не справилась, оскільки опоненти, носії європейської ідентичності, активно шукали альтернативну формулу подолання цього комплексу. І ця формула вже у ХХ ст. звучала так: "Ми, слов'яни, теж належимо до Європи".

Слов'янська ідентичність українських інтелектуалів "довгого ХІХ століття" як інтелектуальний та психологічний феномен досі належним чином не вивчена, не осмислена й не популяризована. Відсутність уваги науковців до цього явища значною мірою можна пояснити інтелектуальною модою на європеїзм у процесах самоідентифікації. Отже, цей вагомий міждисциплінарний тематичний комплекс ще чекає своїх майбутніх дослідників у різних сферах соціогуманітаристики.

Список посилань

Kucyj, I., 2015. *Percepcja Polski jako "zdrajcy Słowiańszczyzny" w historiografii ukraińskiej Galicji XIX w. Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne, 15/2015.* Kraków-Przemyśl, s.45–55.

Wierzbiński, A., 2012. *Mitologizacje i demitologizacje „Słowiańszczyzny” w polskiej myśli historycznej XIX wieku.* W: Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku. Warszawa; Łódź: Instytut Pamięci Narodowej, s.65–78.

Історія Русів, 1991. Київ: Радянський письменник.

Кондаков, И., Соколов, К. и Хренов, Н., 2011. *Цивилизационная идентичность в переходную эпоху: культурологический, социологический и искусствоведческий аспекты.* Москва: Прогресс-Традиция.

Костомаров, М., 1990. *Книги буття українського народу [Рукопис М. І. Костомарова]* В: Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х томах. Т. 1. Г., Марахов та В., Сарбей, ред. Київ, с.250–258.

Костомаров, Н., 1994. *Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзией.* В: М. Костомаров Слов'янська міфологія. Київ: Либідь, с.257–279.

Костомаров, Н., 1995. *О воспоминаниях борьбы казаков с мусульманством в народной южнорусской поэзии.* В: Н. Костомаров Казаки: Исторические монографии и исследования. Москва: Чарли, с.328–338.

Куций, І., 2014. Слов'янофільство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів ХІХ ст. *Проблеми слов'янознавства*, 63. Львів, с.37–50.

Куций, І., 2015а. Ідеологія слов'янської взаємності як ідейне підґрунтя діяльності Кирило-Мефодіївського братства. *Науково-практична конференція, присвячена 170-літтю Кирило-Мефодіївського братства, 22 жовтня 2015 року: Збірник матеріалів.* Київ, с.41–45.

Куций, І., 2015b. *Образ Слов'яниці як цивілізаційний автостереотип в історичних працях Миколи Костомарова.* Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки, 29 (362). Черкаси, с.5–12.

Куций, І., 2016. *Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця ХVІІІ–початку ХХ ст.: між Слов'яниною та Європою.* Тернопіль.

Куций, І., 2015с. “Слов'янський світ” у візіях українських істориків Східної Галичини ХІХ ст. *Проблеми слов'янознавства*, 64, с.62–69.

Максимович, М., 2004. *Дни и месяцы украинского селянина.* В: М. Максимович. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. Київ: Вища школа, с.402–453.

Яковенко, Н., 2012. *“Європа” в українському сприйнятті: між географією та оцінковою амбівалентністю.* В: Н. Яковенко. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні ХVІ–початку ХVІІІ ст. Київ: Laurus, с.204–223.

References

- History of the Rus*, 1991. Kyiv: Radyans'kyj pys'mennyk. (In Ukrainian)
- Kondakov, I., Sokolov, K. and Hrenov, N., 2011. *Civilizational identity during the transitional epoch: culture study, sociology and art study approach*. Moskva: Progress-Tradicija. (In Russian)
- Kostomarov, M., 1990. *The books of the Ukrainian people existence [Manuscript M.I. Kostomarov]* In: Kyrylo Mephodiivske tovarystvo (Kyrylo Mytphodiy Society): in three volumes. V 1. Kyiv, pp.250–258. (In Ukrainian)
- Kostomarov, N., 1994. *A few words about Slavic and Russian mythology during the pagan period, mainly in connection with the folk poetry*. In: M. Kostomarov, Slavic mythology. Kyiv: Lybid', 1994, pp.257–279. (In Russian)
- Kostomarov, N., 1995. *On recollections of kozaks' struggle against muslim in folk Southrussian poetry*. In: M. Kostomarov, Kazaki: Historical monographs and studies. Moskva: Charly, 1995, pp.328–338. (In Russian)
- Kutsyi, I., 2014. The Slavophilism as an ideological and worldview source of Slavic civilizational identity of Ukrainian intellectuals of the XIXth century. In: *The Problems of Slavic Studies*, 63. Lviv, pp. 37–50. (In Ukrainian)
- Kutsyi, I., 2015. The Perception of Poland as "traitors to the Slavs" in Ukrainian historiography of the 19th century Galicia. In: *The New Ukraine. The Historical and Political Science Journals*, 15/2015. Kraków – Przemyśl, pp.45–55. (In Polish)
- Kutsyi, I., 2015a. The ideology of Slavic reciprocity as the ideological basis of the activity of the Cyril and Methodius Brotherhood. In: *The Scientific and Practical Conference dedicated to the 170th Anniversary of the Cyril and Methodius Brotherhood, October 22, 2015: Collection of materials*. Kyiv, pp.41–45. (In Ukrainian)
- Kutsyi, I., 2015b. The image of the Slavic as a civilization autostereotype in the Mykola Kostomarov's historical writings. In: *The Bulletin of Cherkasy University, Series: Historical Science*, 29 (362). Cherkasy, p.5–12. (In Ukrainian)
- Kutsyi, I., 2015c. The Slavic World in the Visions of Ukrainian Historians of East Galicia in the 19th Century. In: *The Problems of Slavic Studies*, 64, p.62–69. (In Ukrainian)
- Kutsyi, I., 2016. The civilizational identities in Ukrainian historiography of the late XVIII and early XX centuries: between the Slavic and Europe. Ternopil. (In Ukrainian)
- Maksymovych, M., 2004. *Days and month of a Ukrainian villager*. In: M. Maksymovych, *Selected works on history of Kyiv Rus, Kyiv and Ukraine*. Kyiv: Vyshha shkola, pp.402–453. (In Russian)
- Wierzbicki, A., 2012. *Mythologization and demythologization of "Slovianshchyna" in the XIXth century Polish historical thought*. In: *Myths and stereotypes in history of Poland and Ukraine in XIXth and XXth centuries*. Warszawa; Łódź: Instytut Pamięci Narodowej, pp.65–78. (In Polish)
- Yakovenko, N., 2012. "Europe" in Ukrainian perception: between geography and estimation ambivalence. In: N. Yakovenko, *The Mirrors of identity. Research on history of conceptions and ideas in Ukraine during the XVIth–beginning of the XVIIIth centuries*. Kyiv: Laurus, pp.204–223. (In Ukrainian)

**SLAVIC IDENTITY OF THE XIXth CENTURY UKRAINIAN HISTORIANS:
CONCEPTUALIZATION OF THE IMAGE OF “NATIVE” CIVILIZATION****Ivan KUTSYI**

*Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, Maxyma Kryvonosa Str., Ternopil, 46027
Department of History of Ukraine,
archeology and special branch of Historical Science
e-mail: kutsyy@ukr.net*

Abstract

Background: Despite a significant interest of the Ukrainian scientists to the intellectual phenomena of the XIXth century, such an important worldview issue as *Slavic identity* was left beyond the researchers' attention. This identity was represented by the majority of the Ukrainian intellectuals of the Romanticism (first half and middle of the XIXth century), mainly historians. Formation of the Ukrainian national movement as well as modern Ukrainian culture was in process under the conditions of spreading of this very form of civilizational self identification. This determines the actuality of our research.

Purpose: The main aim of the paper is to outline the conceptual background of the Slavic identity and to analyze its genesis using the XIXth century Ukrainian historians' scientific heritage as an example.

Results: Slavic identity has been interpreted in the paper as identification of Ukraine and its historical past with the Slavic civilization, which was most often represented in the XIXth century historical texts by the notions *Slavic world or Slovianshchyna*. It meant to estimate historical and cultural phenomena applying the estimating scale “Slavic-nonslavic”. Anything in the Ukrainian cultural tradition estimated as “nonslavic” was automatically classified as “alien”. The Slavic identity was mainly formed as reaction to Eurocentrism of modern worldview principles. It was also an attempt of the intellectuals to overcome the cultural and civilizational inferiority complex of the Slavs. The intellectual and psychological paradox of the Slavic identity representatives' was that they failed to completely overcome the Eurocentrism of their own worldview. The explanation of advantages of the Slavic nature was limited by the phrase “We are't any worse than Europe”. Being ideologically antieuropean, these intellectuals viewed Europe as a certain pattern or criterion for self estimation. Thus this identity failed to overcome the inferiority complex. Its opponents, the representatives of the European identity, were actively searching for an alternative formula for overcoming this complex. So this formula in the XXth century sounded already as following: “We, the Slavs, also belong to Europe”. The Slavic identity of the Ukrainian intellectuals of “the long XIXth century” as an intellectual and psychological phenomenon hasn't been adequately studied, understood or popularized so far.

Key words: Slavs, Slavic world, identity, historiography, civilization, orthodoxy, Europe.